

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ СТОСОВНО ОБЛІКОВИХ РЕЗЕРВІВ: НАПРЯМИ НЕВИРІШЕНИХ ПИТАНЬ

Систематизовано та проаналізовано підходи, викладені у дисертаційних роботах, захищених в Україні за останні 6 років з проблематики облікового резервування. Окреслено напрями проблемних питань, які потребують подальших досліджень

Ключові слова: резерви, облікові резерви, забезпечення зобов'язань, аналіз досліджень, систематизація підходів

Постановка проблеми. За останні десять років в Україні та Російській Федерації з проблематики резервів, регулятивів, регулюючих статей, оціночних значень, забезпечення майбутніх витрат і платежів у бухгалтерському обліку захищено значну кількість дисертаційних робіт, що свідчить по-перше, про наявність сукупності проблемних питань у цій сфері, а по-друге, про зростання уваги до них та бажання віднайти шляхи їх вирішення з боку науковців.

У кожній роботі сформульовано положення наукової новизни. Проте слід констатувати значні розбіжності у поглядах дисертантів, значну не конвенційність підходів. Так, не зважаючи на те, що позиціонується уточнення економічної сутності резервів, кожен дисертант має власну точку зору, іноді діаметрально протилежну до існуючих напрацювань. Попри констатування дисертантами в якості результату дослідження "вдосконалення понятійно-термінологічного апарату з метою досягнення його конвенційності" відбувається введення авторами значної кількості нових термінів та понять, які поки не набули популярності у наукових колах.

Прагнення до оригінальності та необхідність формулювати положення наукової новизни змушує авторів вдаватися, наприклад, до квазінаукових перетворень існуючих класифікацій та визначень основних понять, а також до псевдокритики один одного, що не призводить до якогось конкретного результату, який би мав наукову цінність.

Метою дослідження є полягати у систематизації існуючих наукових підходів авторів до визначення сутності резервів, їх класифікації, методи відображення в обліку, а також у окресленні кола невирішених питань, що можуть виступати підставою для проведення досліджень у перспективі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми методики, теоретичного та практичного обґрунтування необхідності формування, використання та контролю (аудиту) резервів присвятили наукові дослідження наступні вчені та науковці:

1) радянські – М.О. Блатов, Н.Р. Вейцман, Я.М. Гальперін, А.І. Лозинський, О.П. Рудановський, С.А. Щенков;

2) сучасні українські вчені та науковці – Н.Г. Богатко, Ю.А. Верига, Р.Є. Грачова, Д.О. Грицишен, С.М. Дячек, І.М. Вигівська, О.Д. Дмитриченко, І.Г. Кириченко, М.О. Козлова, Я.Д. Крупка, І.В. Орлов, В.М. Пархоменко, В.С. Терещенко, М.М. Орищенко, Ю.С. Цаль-Цалко, І.І. Яремко;

3) сучасні російські вчені та науковці – І.М. Агєєв, О.В. Алексєєва, О.В. Аніщенко, І.В. Березкін, Н.М. Бібнев, Н.Г. Волков, Л.Т. Гіляровська, В.Г. Дорогостайський, М.Ю. Медведєв, Л.А. Мельникова, В.В. Нарезний, Н.Г. Новічкова, В.Ф. Палій, С.В. Романова, Д.І. Понокова, С.В. Романов, І.Б. Русєва, О.В. Рябова, Я.В. Соколов, Л.В. Сотнікова, В.І. Ткач, С.А. Чещев;

4) вчені та дослідники інших країн світу – Т. Арнольд, Дж. Барт, Дж. Беннетт, Й. Бетге, А.К. Гупта, А. Йаклік, З. Калнінь, Р. Камінські, П. Колієр, С. Кроукамп, Б. Мазуховська, А. Медне, С. Робертсон, Б. Хаус, Й. Хлуска, А. Шмерекета та інші.

Викладення основного матеріалу. Вивчення наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених дозволило дійти висновку, що дискусії, пов'язані з дослідженням проблем організації та методології обліку та аудиту фінансових резервів, посідають незначне місце в теорії та практиці, але за останні шість років набувають все більшої актуальності.

В цілому в Україні з теми резервів на сьогодні захищено 5 дисертаційних робіт (дві з яких були захищені викладачами Житомирського державного технологічного університету), тоді як у Російській Федерації (станом на 2008 р.) – 13. Це свідчить про більш високий ступінь розробленості даної тематики колегами з Російської Федерації. Зважаючи на заглиблення відмінностей економіко-правового середовища функціонування та регулювання національних систем бухгалтерського обліку наших країн, українським науковцям варто звернути більшу увагу на дану проблематику.

Дослідження радянських, сучасних українських і російських вчених за ключовими напрямками досліджень, які прямо або опосередковано стосуються облікового резервування¹ (табл.1).

Таблиця 1. Досліджувані питання з тематики облікового резервування

Напрями дослідження	Автори
Понятійно-термінологічний апарат резервування та основні методологічні підходи	М.О. Блатов, Н.Р. Вейцман, Я.М. Гальперін, А.І. Лозинський, О.П. Рудановський, С.А. Щенков, І.І. Яремко, І.М. Агєєв, О.В. Алексєєва, О.В. Аніщенко, І.В. Березкін, Н.М. Бібнев, В.В. Нарезний, Н.Г. Новічкова, В.Ф. Палій, І.Б. Русєва
Облікові резерви як елемент резервної системи підприємства	Л.Т. Гіляровська, В.Г. Дорогостайський, М.О. Козлова, М.Ю. Медведєв, Л.А. Мельникова, С.В. Романов, Я.В. Соколов, Л.В. Сотнікова, В.І. Ткач, С.А. Чещев, Н.Г. Волков
Питання вдосконалення методики бухгалтерського обліку операцій з резервами та їх відображення у звітності	Н.Г. Богатко, Ю.А. Верига, Р.Є. Грачова, О.Д. Дмитриченко, І.Г. Кириченко, Я.Д. Крупка, В.М. Пархоменко
Формування фондів з прибутку	Д.О. Грицишен
Умовні зобов'язання	І.В. Орлов, Д.І. Понокова
Резерви як механізм захисту підприємства від ризиків	І.М. Вигівська
Розмежування понять "забезпечення" та "резерви"	Т. Арнольд, Дж. Барт, Дж. Беннетт, А.К. Гупта, П. Колієр, С. Кроукамп, С. Робертсон
Питання аудиту резервів	Ф.Ф. Бутинець, М.М. Орищенко, О.М. Лищук, І.М. Мавліна, Л.Г. Макарова, В.М. Пархоменко, О.В. Рябова
Облік забезпечень зобов'язань, резервів, резервної системи підприємства	В.Г. Дорогостайський, М.О. Козлова, С.М. Дячек, Л.А. Мельникова, В.С. Терещенко, М.М. Орищенко, І.В. Орлов

Метою порівняльного аналізу положень наукової новизни, що декларуються як вперше одержані, у авторефератах дисертаційних робіт, захищених в Україні за останні шість років (табл. 2), є визначення конкретних об'єктів дослідження та доведення гіпотези про наявність невіривданого різноманіття позицій авторів до тлумачення та трактування термінів і понять.

¹Складно претендувати на вичерпну повноту охоплення усіх дисертаційних робіт, у яких згадується про резерви, оскільки в огляд не потрапили деякі дисертації, тематика яких непрямо стосується облікових резервів, проте ключове слово "резерв" у назві теми відсутнє

Таблиця 2. Положення наукової новизни, що декларуються як вперше одержані, у авторефератах дисертацій, у назві яких є ключове слово "резерв" (2006-2011 рр. захисту)

№ з/п	Автор праці	Положення наукової новизни
1.	Козлова Марія Олександрівна (2006 р.) [4]	1) запропоновано для використання поняття "облікові резерви", яке слід відрізнити від "резервів" як запасів ресурсів і "резервів потенційних можливостей" 2) розроблено методику внутрішньогосподарського контролю резервування в частині доповнення об'єктів внутрішньогосподарського контролю процесу облікового резервування прихованими та латентними резервами, визначення суб'єктів та завдань контролю, методичних прийомів отримання, узагальнення та реалізації результатів, що забезпечує комплексне дослідження процесу облікового резервування, підвищує результативність внутрішньогосподарського контролю і обґрунтованість прийнятих управлінських рішень
2.	Дячек Світлана Михайлівна (2008 р.) [3]	1) доведено доцільність використання у бухгалтерському обліку поняття процесу резервування (як двоякого процесу: з одного боку, вимірювання, оцінка та контроль ризиків підприємства, а з іншого – акумулювання, розміщення та використання грошових коштів підприємства, що забезпечують створені резерви) 2) запропоновано для використання поняття "фінансові резерви" (відокремлена частина активів, яка концентрується у фондах і призначена для покриття непередбачуваних витрат та страхування ризиків) замість терміну "резервна система" 3) обґрунтовано недоцільність формування резервів під знецінення вкладень в цінні папери, оскільки норма прибутку за вкладеннями підприємства в цінні папери враховує ризик зниження ціни під впливом факторів як зовнішнього середовища, так і зміни внутрішніх умов функціонування підприємства, що призводить до подвійного страхування одних і тих самих ризиків і до заниження розміру фінансових результатів підприємства; 4) розроблено методику аналізу резервів підприємства (через визначення завдань, об'єктів та етапів аналізу резервів та складу коефіцієнтів аналізу резервів, що дозволить визначити рівень резервного захисту підприємства)
3.	Терещенко Вікторія Сергіївна (2008 р.) [8]	1) одержано поняття передбачуваного зобов'язання (зобов'язання з невизначеними сумою або часом погашення), виникнення якого у підприємства є причиною формування в бухгалтерському обліку забезпечень майбутніх витрат і платежів; застосування такого терміну дозволить усунути двоїстість підходів при визначенні місця забезпечень у системі джерел фінансування діяльності підприємства; положення щодо розробки проекту стандарту бухгалтерського обліку "Резерви", який створює єдину методологічну основу обліку всіх резервів підприємства
4.	Орищенко Марія Миколаївна (2009 р.) [5]	1) одержано визначення резервів капіталу як облікової категорії у вигляді антиципацій цільового характеру, що створюються відповідно до потреб і вироблених національних принципів корпоративного управління, установчих документів та призначені для здійснення обов'язкових виплат, покриття передбачуваних та очікуваних витрат, усунення наслідків надзвичайних подій і забезпечення таких умов функціонування підприємства, які задовольняють його власників 2) розроблено організаційні та методичні підходи щодо проведення аудиту резервів капіталу торговельних підприємств шляхом розробки поетапних аудиторських процедур та робочих документів аудитора, що дозволить чітко визначити основні напрями аудиторської перевірки резервів капіталу на кожному її етапі
5.	Пархомчук Ольга Олександрівна (2011 р.) [7]	1) одержано теоретичний підхід до трансформації призначення первинного бухгалтерського документу для групи суб'єкто-залежних фактів господарського життя (ФГЖ) (не пов'язаних з рухом грошових потоків та потоків інших ресурсів), в тому числі для резервування: первинний документ вказує на наслідок реалізації бухгалтером (суб'єктом ведення бухгалтерського обліку) рішення про формування (використання) резерву і засвідчує момент введення ним до системи бухгалтерського обліку суб'єкто-залежного ФГЖ або змін у його стані

Не вдаючись до аналізу доцільності та наукової обґрунтованості зазначених положень, зазначимо, що кожен науковець намагається або використовувати запроповану термінологію, або відкинути її, запропонувавши власну якомога оригінальнішу. На законодавчому рівні поки що закріплено такі терміни "забезпечення зобов'язань", "резерви майбутніх витрат і платежів", при цьому автори вже запропонували "резерви капіталу", "антиципації цільового характеру", "передбачувані зобов'язання", "резерви забезпечень передбачуваних зобов'язань", "облікові резерви", "суб'єкто-залежні факти господарського життя". Таке різноманіття підходів до термінології є невиправданим. Як вдало зазначає О.О. Пархомчук, "застосування вдосконаленого понятійно-термінологічного апарату стосовно резервування в усіх відповідних нормативних документах (виділено – М.К.) дозволить уникнути термінологічної плутанини, полегшити сприйняття облікової інформації на всіх рівнях менеджменту, позбавить невиправданого термінологічного плуралізму, що в підсумку призведе до усталення конвенційних науково обґрунтованих підходів до сутнісного наповнення і забезпечить вироблення методичного облікового інструментарію резервної системи підприємств України" [7].

Питання облікового резервування неможливо оминати увагою при здійсненні досліджень за напрямками: ризики господарської діяльності та їх наслідки, умовні факти господарського життя (факти з невизначеними наслідками); облік розрахунків із дебіторами (в частині оціночного резерву сумнівних боргів), резервного капіталу, переоцінки активів, обліку власного капіталу, обліку пасивів в цілому, питань фінансової звітності та ін. Дослідження із зазначеної тематики можна вважати суміжними, і задля досягнення вагомих результатів дослідникам обов'язково потрібно розглядати питання, пов'язані із резервуванням. Про це свідчать результати аналізу робіт науковців, які у назві теми не містили ключового слова "резерв", проте за логікою досліджень не могли оминати їх увагою (зокрема, І.М. Вигівська, І.В. Орлов, Д.О. Грицишен).

Нами здійснено суцільний аналіз сутнісного наповнення дисертаційних робіт, захищених в Україні за останні шість років з тематики резервування у бухгалтерському обліку (за спеціальністю 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)), на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (табл. 3).

Таблиця 3. Суцільний контент-аналіз дисертаційних робіт з тематики резервування у бухгалтерському обліку (захищених в Україні за останні 5 років)

Питання, що розглядаються авторами	Вигівська І.М. [1]	Грицишен Д.О. [2]	Дячек С.М. [3]	Козлова М.О. [4]	Орищенко М.М. [5]	Орлов І.В. [6]	Пархомчук О.О. [7]	Терещенко В.С. [8]	Разом
Вдосконалення плану рахунків (коригування існуючих та пропозиції щодо введення нових субрахунків)	+	+	+	+	+	+	+	+	8
Питання вдосконалення методики обліку операцій з резервами	+	+	+	+	+	+	+	+	8
Власна нова термінологія щодо резервування	-	-	+	+	+	+	+	+	6

Продовження табл. 3

Дослідження термінології щодо резервування	-	-	+	+	+	-	+	+	5
Роль резервів, їх значення, функції, необхідність формування	-	-	+	+	+	-	+	+	5
Класифікація резервів	-	-	+	+	+	-	+	+	5
Вдосконалення форм зовнішньої звітності	+	-	-	+	+	-	+	+	5
Форми внутрішньої звітності	+	-	+	+	-	-	+	+	5
Розмежування понять стосовно резервування	+	-	-	+	-	-	+	+	4
Проблеми законодавства та надання пропозицій щодо їх вирішення	-	-	-	+	+	-	+	+	4
Міжнародний досвід регулювання та обліку	-	-	-	+	-	-	+	+	3
Резервна система підприємства (поняття, структура)	-	-	-	+	-	-	+	+	3
Розгляд умовних фактів господарського життя у взаємозв'язку із резервуванням	+	-	-	-	-	+	+	-	3
Запровадження резервів на охорону навколишнього середовища	-	-	-	***	-	-	+	+	3
Розробка форм первинних документів	-	-	-	+	-	-	+	+	3
Резервування як процес	-	-	+	+	-	-	-	-	2
Фонди та порядок їх формування	-	+	-	+	-	-	-	-	2
Покриття облікових резервів реальними активами	-	-	+	+	-	-	-	-	2
Питання облікової політики щодо резервування	-	-	-	+	+	-	-	-	2
Принципи обліку у резервуванні	-	-	-	+	-	-	+	-	2
Зовнішній контроль операцій з резервами	-	-	-	-	+	-	+	-	2
Облік (аудит) операцій з формування та використання резервів із застосуванням існуючих комп'ютерних програм	-	-	+	-	+	-	-	-	2
Питання політики резервування	-	-	-	-	-	-	+	-	1
Документування (його специфіка)	-	-	-	-	-	-	+	-	1
Внутрішній контроль операцій з резервами	-	-	-	+	-	-	-	-	1
Аналіз інформаційних вимог користувачів щодо резервів	-	-	-	+	-	-	-	-	1

Примітки: * докторська дисертація

** у статті

Як бачимо, коло піднятих та проблемних питань, що позиціонуються як вирішені, є доволі широким.

Варто акцентувати увагу наукової спільноти, що окремі пропозиції зазначених авторів, не зважаючи на їх аргументованість та обґрунтовану доцільність запровадження, і досі не знайшли належного застосування на рівні держави. В цілому це ще раз підтверджує низький ступінь уваги до наукових розробок на макrorівні та дистанціювання процесу становлення, реформування та удосконалення національної системи нормативно-правового забезпечення бухгалтерського обліку від паралельних процесів наукових пошуків та результатів наукових досліджень. При цьому чинна нормативна база, що врегулює питання резервування, досі залишається недосконалою, містить значну кількість неузгодженостей, суперечностей та нерегульованих моментів. Ні на міжнародному рівні, ні у зарубіжних країнах, як свідчать дослідження М.О. Козлової, О.О. Пархомчук, В.С. Терещенко, І.В. Орлова, не регламентуються у єдиному стандарті питання обліку усіх зобов'язань, і в т.ч., забезпечень зобов'язань (резервів майбутніх витрат і платежів) як їх специфічного виду, як це реалізовано у вітчизняному П(С)БО 11 "Зобов'язання". Проте, не зважаючи на пропозиції І.В. Орлова та В.С. Терещенко щодо розробки та введення в дію окремого П(С)БО з регламентації питань резервування, ще й досі це питання не розглядається, і у перспективі його вирішення не очікується.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

У результаті досліджень можна сформулювати ряд висновків.

1. Вчені та науковці, досліджуючи проблеми обліку резервів, значення та необхідності формування резервної системи в цілому не одностайні у своїх висновках і пропозиціях. Це виступає доказом того, що питання обліку резервів підприємства і досі є актуальними і потребують подальшого вивчення та удосконалення.

2. Перспективними у плані подальших досліджень, в тому числі на рівні підготовки дисертаційних робіт, вважаємо наступні важливі питання, яким, проте, присвячено найменшу увагу, а саме: 1) аналіз інформаційних вимог користувачів щодо резервів; 2) внутрішній контроль операцій з резервами; 3) специфіка документування операцій з резервами. Також багатобічним у науковому плані вважаємо розгляд нових для вітчизняної систем бухгалтерського обліку питань фактів з невизначеними наслідками (умовних фактів господарського життя (тематика розробляється дослідницею Л.Ф. Маценко)), умовних зобов'язань та умовних активів як їх наслідків.

3. Дослідження з будь-якої тематики, за умови якщо вона не є унікальною та абсолютно новою, практично неможливо здійснити без ґрунтового аналізу доробку попередників. Саме це дозволяє науковцю ознайомитися із існуючими напрацюваннями. Від висновків такого аналізу дослідник може відчувати певне розчарування, набути відчуття того, що "все вже зроблено та досліджено до нас". Однак систематизацію досліджень варто здійснювати не з метою запозичення чужого, а передусім, і що найголовніше, задля визначення векторів подальшого наукового пошуку власних "ніш" у науці та можливості розвивати напрацювання попередників.

Вважаємо, що викладені у цій статті результати проведеного дослідження стануть корисними молодим науковцям при виборі тематики дисертаційних робіт та їх сутісного наповнення, а також визначать напрями подальших досліджень у сфері облікового резервування.

Список використаної літератури:

1. *Вигівська І.М.* Бухгалтерський облік діяльності підприємств в умовах ризику: організація та методика: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук (за видами економічної діяльності) спец.: 08.00.09 / Ірина Миколаївна Вигівська. – Житомир, 2010. – 200 с.
2. *Грицишен Д.О.* Ісламська модель бухгалтерського обліку в умовах глобалізації: напрями адаптації в Україні / дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук (за видами економічної діяльності) спец.: 08.00.09 / Грицишен Димитрій Олександрович. – Житомир, 2010.
3. *Дячек С.М.* Відображення в бухгалтерському обліку та аналіз резервів молокопереробних підприємств АПК: автореф. дис. на здобуття наукового ступеню канд. екон. наук: спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" / С.М. Дячек. – Київ. – 2008. – 22 с.
4. *Козлова М.О.* Облік і контроль процесу резервування (на прикладі діяльності великих промислових підприємств України): дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.06.04 / Козлова Марія Олегівна. – К., 2006. – 203 с.
5. *Орищенко М.М.* Облік і аудит резервів капіталу: методологія та організація: автореф. дис. на здобуття наукового ступеню канд. екон. наук: спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" / М.М. Орищенко. – Київ, 2009. – 20 с.
6. *Орлов І.В.* Бухгалтерський облік і контроль зобов'язань суб'єктів господарювання: теорія і методологія: [монографія] / І.В. Орлов. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 400 с.
7. *Пархомчук О.О.* Бухгалтерський облік і контроль операцій з резервами підприємства: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (за видами економічної діяльності) спец.: 08.00.09 / Пархомчук Ольга Олександрівна; Житомирський державний технологічний університет, 2011. – 187 с.
8. *Терещенко В.С.* Бухгалтерський облік забезпечень майбутніх витрат і платежів: теорія та методика: дис. на здобуття наукового ступеню канд. екон. наук (за видами економічної діяльності) спец.: 08.00.09 / Терещенко Вікторія Сергіївна. – К., 2008. – 166 с.

КОЗЛОВА Марія Олегівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фундаментальних економічних дисциплін Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

- облік у зарубіжних країнах;
- проблеми гармонізації національних систем бухгалтерського обліку;
- ісламська модель побудови НСБО.

Надійшла до редакції 13.04.2012 р.